

Restaurarea unei copii pe hârtie, din sec. al 18-lea, a icoanei făcătoare de minuni a Maicii Domnului cu Pruncul Isus

Éva Benedek

Scurt istoric

La sfârșitul secolului al 17-lea, în inventarul bisericii ortodoxe de lemn din Nicula (județul Cluj), exista o icoană de lemn a Maicii Domnului cu Pruncul Isus. Ea a fost pictată de zugravul Luca din Iclod, fiind donată bisericii de către nobilul local, ortodox, Cupcea.

În anul 1699, s-a răspândit vestea că icoana a lăcrimat în fața soldaților austrieci. La vestea minunii, nobilul catolic al ținutului, Kornis Zsigmond, „pentru a o pune în siguranță,” a transportat icoana în capela castelului său din Mănăstireni. După revolta celor din Nicula, biserica catolică a inițiat o anchetă, după care Kornis a fost silit să retrocedeze icoana celor din Nicula. Icoana, după ce în sânul bisericii catolice a fost recunoscută înfăptuirea minunii, în anul 1724, a fost montată în altarul principal al noii biserici a iezuiților din Cluj. De această dată, a primit denumirea de icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului cu Pruncul de la Cluj.¹

Din punct de vedere tipologic, este o reprezentare de tip Hodighitria. Denumirea de Hodighitria provine de la mănăstirea Ton Hodegon, locul de păstrare al icoanei originale, mănăstire devastată în anul 1453 de turci, cu ocazia asediului Constantinopolului. Sfânta Maria este reprezentată stând sau șezând pe tron, aratându-ne Calea cea dreaptă spre viața veșnică.²

De-a lungul timpului s-au realizat multe copii ale icoanei. Sunt cunoscute numeroase variante de icoane pe lemn, sticlă, reliefuri în piatră, gravuri și multiplicări pe suport de hârtie, etc.

Mitul icoanei a depășit hotarele Transilvaniei, și, după datele de care dispunem, unele copii sunt păstrate și la Székesfehérvár, respectiv la Capela „Sfântul Ioan de Nepomuc” din Győr (Ungaria).

În Transilvania, dintre multiple reprezentări realizate pe lemn, sticlă, pânză, sau tipărite pe hârtie, ca analogii, le menționăm pe cele din Reghin, Chimintelnic, Hodoșoiaia (județul Mureș)³ (foto 1–3).

¹ B. Nagy Margit: *Stilusok, művek, mesterek* (Stiluri, opere, autori), Bukarest, 1977, pp. 24–30.)

² Mihály Ferenc: *Adatok egy erdélyi kegyzsobor és egy kegykép történetéhez*. In: *Kép, képmás, kultusz* (Date și contribuții la istoria unei statui și icoane din Transilvania. În vol. Chip, imagine, cult), Szeged, 2006, pp. 84–85.

³ Mulțumesc istoricilor de artă Barabás Kisanna și Hegedüs Enikő, pen-

Descrierea morfologică

După examinarea lucrării cu o lupă specială, s-a constatat că piesa provine din atelierul gravorului Mansfeld din Viena. În partea de jos a piesei este lizibilă semnătura cu inscripția „Mansfeld Sculpsit Viennae.”⁴

Dimensiunea gravurii, tipărite pe hârtie manuală, este de 420x300 mm. Icoana este înconjurată de o ornamentație în stil rococo.

În partea superioară a gravurii, se află inscripția: „NOS CUM PROLE PIA BENEDICAT VIRGO MARIA” (momentan nu este vizibilă, capul Sfintei Mariei fiind acoperit cu o coroană din hârtie învelită cu mătase naturală, de culoare albastră). În partea inferioară, se vede textul: „VERA EFFIGIES B. VIRG. MARIAE, FLENTIS IN TRANSILV. AD CLAUDIOPOLIM AO 1699. DIE 15. FEBR. Visitur in Templo Academico. Claudiopoli” (foto 4).

Portretul Sfintei Maria și al Pruncului Isus a fost decupat cu o foarfecă, iar apoi îmbrăcat în „veșminte” compuse din diferite materiale textile, mărgelă, fire metalice, etc.

În vederea consolidării verso-ului piesei, au fost cașerate fragmente de manuscrise din hârtie (datând din 1780, 1782, 1783), cerneala folosită fiind cea ferogalică.⁵ Deasupra, ca învelitoare, a fost așezată o hârtie manuală cu însemnările: „Vestivit, illuminavit, ornavit. P (ater) Josephus Madár Conc(ionator) Ord(inis) Anno 1786,”⁶ respectiv „Tamas Lajos tulajdona, 1867. 29-dik Septemb(er) Lajos fiamé” (foto 5).

tru semnalarea copiilor din localitățile menționate și a bibliografiei de specialitate.

⁴ Piesa prezintă analogii cu o gravură pe hârtie, fotografiată în timpul unei cercetări la Târgu-Mureș de Ana Dumitran, muzeograf la Muzeul Unirii din Alba Iulia, respectiv cu cea de la Chimintelnic (județul Mureș), proprietate a Parohiei „Sfântul Ioan Botezătorul” din Târgu-Mureș.

Mulțumesc colegei mele, muzeografa Muckenaupt Erzsébet, pentru consiliere științifică privind valoarea istorico-documentară a piesei, respectiv pentru identificarea gravorului, a manuscriselor, transcrierea însemnărilor din limba latină și semnalarea datelor biografice ale franciscanului Madár József.

⁵ Cerneala ferogalică, insolubilă în apă, este acidă, datorită conținutului de acid galic și a sulfatului de fier. Cerneala în formă scrisă se oxidează în contact cu aerul și devine de culoare neagră sau maro închis.

⁶ Madár József s-a născut la Ciucsângeorgiu în anul 1734, în 1753 a intrat în rândul călugărilor franciscani. A slujit la mănăstirea franciscanilor din Odorheiu-Secuiesc, iar apoi la Dej, unde a murit în anul 1806. György József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben* (Viața și activitatea franciscanilor în Transilvania), Cluj-Kolozsvár, 1930, p. 546.

În vederea obținerii mai multor informații documentare, dar și pentru o curățire mai adecvată, a fost desfăcută hârtia învelitoare. După această procedură, filigranul și liniile de apă au devenit mai vizibile (*foto 6*), și a fost descoperit încă un fragment cu textul „... Udvarhely városában magának házas társ[...] Bálint Mihálynak [...]kalárát ...”.

Cercetarea și interpretarea informațiilor și inscripțiilor dovedește că, la un moment dat, în secolul al 18-lea, obiectul a aparținut Ordinului Franciscan, respectiv Mănăstirii Franciscane din Odorheiu-Secuiesc (*foto 7*).

Descrierea procedeelor tehnologice și a stării de conservare

Suportul piesei este hârtia manuală⁷, o multiplicare a gravurii, cu cerneală de tipar de culori diferite. Este cunoscut faptul că, hârtia manuală are o rezistență mai bună la condițiile necorespunzătoare de microclimat (UR, T, lumină), totuși, mai ales în zonele marginale s-au observat deteriorări fizice, chimice și biologice.

Pe marginile hârtiei au fost observate pete de mucegai și halouri, datorate condițiilor nefavorabile de păstrare și infiltrării apei. Sub influența umidității ridicate, microorganismele (mucegaiuri, bacterii) încep să se dezvolte, și, încet-încet, distrug structura fibrelor de celuloză, materie care, altfel, din punct de vedere chimic este stabilă, având moleculă lungă. În urma acțiunii UR crescute, lanțurile moleculelor de celuloză se pot rupe, cauzând scăderea gradului de polimerizare, ceea ce determină și scăderea stabilității. Petele mai închise, din partea inferioară a piesei, provocate, probabil, de sporii de mucegai produc din păcate, degradări ireversibile, care, de multe ori, nu pot fi eliminate nici cu ajutorul tratamentului umed (*foto 8*). Materialul textil (mătasea naturală), foarte sensibil la factorii de mediu necorespunzători, s-a decolorat ușor, probabil din cauza luminii excesive. Totuși, putem spune că piesa se găsea într-o stare de conservare acceptabilă.

Investigațiile și analize biologice și chimice

Înainte de tratamentele de conservare și restaurare, pentru diagnosticare, este necesară efectuarea investigațiilor specifice. Laboratorul nostru nu este suficient de bine dotat, de aceea, analizele biologice și chimice au fost realizate de specialiști în domeniu din alte instituții.

Analize biologice

Determinarea fungilor s-a efectuat prin metode clasice microbiologice. Probele au fost însămânțate pe mediu nutritiv Czapek-Dox, și incubate la 30 °C, timp de o săptămână.

Pe suprafața mediului nutritiv, s-a constatat lipsa formării coloniilor de fungi, ceea ce poate însemna lipsa fungilor activi în probă, însă nu înseamnă cu necesitate inexistența acestora.

Analiza compoziției hârtiei

Analiza s-a efectuat cu metoda colorării cu Graff C, iar fibrele au fost examinate cu microscop optic Novex, la mărimi de 100× și 40×.⁸ În urma consultării buletinelor de analiză, s-a stabilit că la fabricarea hârtiei s-au folosit fibre de plante (*foto 9–10*).

Măsurarea acidității hârtiei

Aciditatea duce la îmbrunirea hârtiei, la pierderea flexibilității acesteia, etc. Acizii exercită o acțiune hidrolitică asupra celulozei, și, în consecință, scurtează lanțul ei molecular. Măsurarea pH-ului s-a efectuat cu pH-metru digital portabil, de tip „Hanna.”⁹ Prima etapă a constituit-o calibrarea aparatului cu trei etaloane: 7,01; 4,04; 10,01 (*foto 11*). Hârtia preluată pentru examinare a fost măsurată cu balanța digitală numită „Mettler Toledo,” care a indicat 0,004 gr (*foto 12*). Totodată, hârtia a fost udată cu apă distilată (6,5–7), iar valorile de pH au fost citite după aplicarea unui electrod de suprafața acesteia. Din fericire, mediul ambiant nu a atacat în mod negativ pH-ul hârtiei.

Restaurarea propriu-zisă

După documentarea amănunțită, descrierea, fotografierea și realizarea investigațiilor științifice, au urmat tratamente de dezinfectare, etapele procedeelor de curățire (uscate și umede), completarea lipsurilor, întărirea marginilor, etc.

Din punct de vedere al conservării preventive, s-a constatat necesitatea dezinfectării, care a fost realizată cu ajutorul unui tampon îmbibat în soluția fungicidă Preventol CMK (paraclor-metacrezol),¹⁰ 0,5–1% în alcool etilic.

Curățirea prin metode uscate este necesară pentru a înlătura impuritățile, care s-ar putea fixa pe hârtie. Tratamentul mecanic s-a efectuat prin tehnica desprăfuirii, cu ajutorul unei pensule moi și a unei radiere speciale (*foto 13*). În urma acestei operații, de pe suprafața hârtiei au fost îndepărtate multe depozite de murdărie și pete. O curățire specială s-a realizat prin tamponare cu vată îmbibată în apă distilată. Acest tratament a fost repetat până când tamponul de vată a rămas alb, curat (*foto 14*).

Manuscrisul, desfăcut în prealabil de pe versoul piesei, a fost curățat în apă caldă cu un detergent neionic.¹¹

⁷ Până la sfârșitul secolului al 18-lea au existat numai hârtii în coli, produse manual. Este cunoscut că, hârtia reprezintă o îmbinare de fibre vegetale subțiri, mai întâi măcinate, apoi împletite într-o masă compactă, primind forma unor foi mai groase sau mai subțiri, de forme și culoare diferite. O premisă pentru calitatea hârtiei este felul și cantitatea fibrelor obținute din materiile prime prelucrate.

⁸ Mulțumesc lectorului universitar al Universității „Sapientia” din Transilvania, dr. Mara Gyöngyvér, pentru efectuarea analizelor de laborator.

⁹ Mulțumesc chimistului Nagy Erzsébet pentru realizarea măsurării și determinării pH-ului hârtiei.

¹⁰ Paraclor-metacrezolul este un fungicid și insecticid, se dizolvă bine în solvenți organici, se folosește la concentrații de 0,03–0,05%.

¹¹ Detergent neionic, se dizolvă în apă, are proprietăți de umezire și efect de spălare foarte bune.

Metoda este necesară pentru îndepărtarea impurităților de pe hârtie, pentru corectarea pH-ului și pentru revitalizarea hârtiei, prin rearanjarea fizică a fibrelor de celuloză (*foto 15*). Consolidarea prin reînclieiere are drept scop înlocuirea cleiurilor originale, pierdute din hârtie în timpul spălării, sau consumate de ciuperci, ca hrană. Reînclieierea prin pensulare s-a făcut cu adezivul Glutofix 600 (metil-celuloză) 2%¹² Următoarea etapă a fost presarea cu ajutorul presei de legătorie, pentru înlăturarea deformării.

Lipsurile și sfâșierile marginale ale hârtiei au fost completate cu hârtie japoneză. Hârtia japoneză folosită are o textură bună, prin tonuri și grosime, fiind asemănătoare cu cea a documentului (*foto 16*). Etapa de consolidare a suportului, întregirea, completarea „la dublu” s-au realizat cu ajutorul mesei de iluminat (*foto 17*).

În final, putem spune că, după o documentare amănunțită și un studiu de cercetare mai detaliat, la efectuarea restaurării s-a respectat principiul intervenției minime, absolut necesare și s-au folosit materiale reversibile, compatibile etc. Restaurarea este o decizie personală, specifică, bazată pe principiile domeniului și experiență profesională, cu care restauratorul contribuie la prelungirea vieții și păstrării operei artistice (*foto 18*).¹³

Păstrarea și protejarea obiectului

Dacă piesa va fi păstrată în depozit, propunem așezarea ei într-o mapă din carton neacid, totodată, recomandăm menținerea valorilor de temperatură constantă și stabilă (15–18 °C) și o umiditate relativă de 45–50%. În afară de valorile menționate mai sus, pentru conservarea obiectului, în expoziții este foarte importantă folosirea vitrinelor etanșe, a foliilor protectoare contra radiațiilor UV și o valoare de 50 lux lumină.

Benedek Éva

Restaurator hârtie

Muzeul Secuiesc al Ciucului

530132 Miercurea Ciuc

Str. Cetății nr. 2.

Tel.: +40-266-311-727

E-mail: benedekeva54@gmail.com

TITLURILE FOTOGRAFIILOR

- Foto 1.* Reghin.
- Foto 2.* Chimintelnic.
- Foto 3.* Hodoșoaia.
- Foto 4.* Înainte de restaurare.
- Foto 5.* Verso-ul piesei.
- Foto 6.* Desfacerea hârtiei învelitoare.
- Foto 7.* Fragmente de manuscrise
- Foto 8.* Pete de mucegai, detaliu.
- Foto 9.* Fibre de plante – mărimi de 40×.
- Foto 10.* Fibre de plante – mărimi de 100×.
- Foto 11.* Calibrarea aparatului.
- Foto 12.* Balanța digitală Mettler Toledo.
- Foto 13.* Curățirea uscată a verso-ului documentului.
- Foto 14.* Curățirea petelor închise.
- Foto 15.* Curățirea umedă a manuscrisului.
- Foto 16.* Măsurarea grosimii hârtiei.
- Foto 17.* Completarea lipsurilor.
- Foto 18.* După restaurare.

¹² Glutofix 600 (metil-celuloză) adeziv, este un praf alb-gălbui, dar este comercializat și sub formă granulată. Este solubil în apă, insolubil în alcoolii și alți solvenți organici. Prin uscare, formează o peliculă transparentă. Se folosește la fixarea cernelurilor, pentru împospătarea culorilor deteriorate, etc. Amestecat cu detergent, se folosește și la curățirea umedă a hârtiei. Kastaly Beatrix: *Ragasztóanyagok a könyvkötésben, könyv és papírestaurálásban* (Adezivii folosiți în procesul de restaurare a cărților și documentelor), Budapest, OSZK, 1991. pp.16–17.

¹³ Mulțumesc colegei mele Nagy Gyöngyvér, fotograf la Muzeul Secuiesc al Ciucului, pentru fotografiile realizate.